

ISTORIKAS ALFONSAS EIDINTAS APIE LIETUVOS KONFLIKTĄ SU LENKIJA

Paskutinė federacijos su Lenkija galimybė

Neturėdama pakankamai karinių jėgų Lietuva nesugebėjo apjungti netgi visų etninių lietuvių žemių, kur lietuviai sudarė daugumą gyventojų - karinių susidūrimų su Lenkija metu buvo prarasti lietuviški Seinai ir Punkskas. Kovos su lenkais įgavo ne tik teritorinį, bet ir socialinį atspalvį - 1920 m. rugsėjį ministras pirmininkas M. Sleževičius paskelbė Seime, jog „lenkai atakuoja, nes mūsų dvarininkai pakvietė jų legionus į Lietuvą padėti toliau išnaudoti mūsų žmones ir apginti savo dvarus, visi, kas sveiki, turi griebtis ginklo“. M. Sleževičiaus vaidmuo nepriklausomybės kovose išskirtinis, nes jis pasiekė politinį susitarimą, konsolidavo centrinę administraciją ir pajungė vietos savivaldybes, pakvietė priešintis įsiveržėliams ir tautines mažumas, dėl to Lietuvos kariuomenėje kovėsi ir žydų bei baltarusių savanoriai. Lietuviai atmetė bolševikų klasinės diferenciacijos schemą - M. Sleževičius pabrėžė, kad lietuviai yra arba valstiečiai, arba jų vaikai, kad bus dalijama lenkų dvarininkų, kurių vaikai nuėjo į Lenkijos kariuomenę, žemė, kad jos gaus bežemiai ir mažažemiai - dėl to dauguma gyventojų parėmė vyriausybę.

Pabuvęs Lietuvos rankose vos porą mėnesių Vilnius, Lenkijai sumušus Raudonąją armiją, nuo 1920 m. rudens atiteko Lenkijai. Nors 1920 m. spalio 7 d. Lenkijos ir Lietuvos delegacijos Suvalkuose pasirašė karinį susitarimą dėl kariuomenių demarkacijos linijos, paliekant Vilnių Lietuvos pusėje, spalio 9-ąją, dar prieš įsigalint susitarimui, lenkų gen. L. Želigovskis su savo daliniais įžengė į Vilnių ir paskelbė Vidurinės Lietuvos (*Litwa Środkowa*) sudarymą. Pagal klatingą J. Pilsudskio sumanymą miestą užėmė ne Lenkijos kariuomenė, o neva nepaklususiu Lenkijos valdžiai „maištininko“ L. Želigovskio vietinių Vilnijos „lietuvių ir baltarusių“ daliniai. L. Želigovskio akciją sveikino minios Vilniaus lenkų, Tautų Sąjunga pasirodė bejėgė, o Lietuvai dabar jau reikėjo sustabdyti tolesnį želigovskininkų judėjimą į Lietuvos teritoriją. Persigrupavusi Lietuvos kariuomenė tik lapkričio viduryje sustabdė lenkų dalinius mūšiuose prie Širvintų ir Giedraičių.

Sajungininkų architektai, konstravę pokario tvarką, įsivaizdavo Lietuvą buferine valstybe, kuri drauge su Latvija, Estija, Suomija, Lenkijos vadovaujama, sudarytų patikimą saugumo kordoną nuo bolševizmo. Tačiau Lietuva tik iš dalies tapo buferine valstybe, nes jos siekiai atgauti Vilnių vedė ją į revizionistinių valstybių draugiją, nors revizijos siekis netgi grėsė nepriklausomybės praradimu. Žinoma, kad lietuviai tapo „revizionistais per prievartą“. Pradžioje (ypač užsienio reikalų ministras A. Voldemaras) prieš Varšuvą bandė atsilaikyti Vokietijos ar Sovietų Rusijos padedami, tačiau pastarųjų tai neviliojo. O juk Lietuvai dar reikėjo ieškoti paramos ir Vakaruose, o išnaudoti kaimynų konfliktus savo naudai neužteko jėgų. Todėl Lietuvos santykiai su sovietais ir grįsti priešišku Lenkijai dėl Vilniaus. Sovietams tai tiko, nes jie siekė skaldyti ir valdyti, o per tai daryti įtaką regione. Vengiančiai Lenkijos globos Lietuvai Sovietų Rusija, šiaip ar taip, buvo vienintelė šalis, kuri pripažino Lietuvos interesus Vilniuje. Suprasdama tikruosius sovietų ketinimus, netgi pavojų tapti sovietų satelite, Lietuva tikėjosi Vokietijos paramos, kurios kartais ir susilaukdavo.

Lietuvos užsienio politiką nulėmė dvi svarbiausios teritorinės problemos - Vilniaus ir Klaipėdos klausimai. Būtent dėl teritorinių problemų Lietuva vaidino kur kas svarbesnį vaidmenį Europos politikoje, negu tai leido jos dydis. Tačiau 1921 m. Vilniaus klausimo ir Lietuvos ir Lenkijos priešpriešos sureguliuvimą Sajungininkai sumanė išspręsti federacijos būdu. Varšuva tam nesipriešino, tačiau lietuviams federacija netiko - kam tada apskritai kovoti dėl nepriklausomybės? Vakarų sostinėse federacijos idėjai išpopuliarėjus Lietuva lyg tyčia nieko geresnio neturėjo pasiūlyti. Derybų su Lenkija mediatoriumi tapo buvęs Belgijos užsienio reikalų ministras Polis Hymansas (Paul Hymans). Jis manė sudaryti federaciją, tarnaujančią Lietuvos ir Lenkijos interesams, kuri prisidėtų prie taikos Europoje.

Deryboms Lietuvos delegacijos vadovas Ernestas Galvanauskas gavo didelius įgaliojimus patenkinti Lenkijos ekonominius interesus, garantuoti lenkams priėjimą prie Baltijos jūros, sudaryti konvencijas, įskaitant gynybinę, kad tik pavyktų susigrąžinti Vilnių. O vyriausiasis Lenkijos

derybininkas Šymonas Askenazis (Szymon Askenazy) manė susitelkti į federacijos konceptą, bet... apeiti Vilniaus temą. Lietuviai federacijos principo vengė logiškai manydami, kaip čia 2 milijonams lietuvių nepaskendus 28 milijonų lenkų jūroje, tačiau derėtis sutiko, jeigu tik Varšuva pripažins Lietuvą su sostine Vilniumi.

Per tris savaites P. Hymansas Šveicarijos pavyzdžiu paruošė Lietuvos federacinės valstybės, sudarytos iš Kauno ir Vilniaus kantonų, projektą. Lietuva ir Lenkija turėjo koordinuoti užsienio politiką ir sudaryti karinę ir ekonominę konvencijas. Abi šalys sutarė priimti tą planą kaip „bazę diskusijom“. 1921 m. vasarą Tautų Sąjungos Taryba priėmė rezoliuciją, pritariančią Himanso planui. Rugsėį Himansas dar pataisė planą lietuvių naudai - Vilniaus regionas jau nebesudarė kantoną, o atitiko autonominio rajono statusą. Dabar abi derybų šalys stengėsi, kad susitarimas neįvyktų, tik kad ne jos liktų dėl to kaltos.

Lietuvos viduje deryboms dėl Hymanso plano pritarė Lietuvos diplomatai, tačiau priešinosi visos politinės partijos, karinė vadovybė, Lietuvos šaulių sąjunga, grasinta net perversmu - planas vertintas kaip lenkų Trojos arklys. Jį atmesti ragino Vokietijos ir Rusijos diplomatai. Lapkričio 15 dieną Kaune ant derybininko E. Galvanausko miegamojo palangės sprogo padėta bomba - daugelyje vietų sužeistas E. Galvanauskas liko gyvas, tačiau atentatas niekuomet nebuvo tirtas, o kaltininkai nesurasti. Lenkijos ir Lietuvos federacijos planas suiro, o triumfavo... Maskva, tai įvertinusi kaip patį didžiausią savo diplomatijos laimėjimą.

Lenkai, matydami Lietuvos vykdomą lenkų dvarininkų ekonominės jėgos silpninimą (nepriklausomybės kare daugiausia lenkų dvaruose vykdytos arklių, pašarų, maisto rekvizicijos) ir žemės valdų apkarpyimą, nebelaukė. 1922 m. sausį jie surengė rinkimus Vilniaus krašte - Vidurinėje Lietuvoje, kuri formaliai prisijungė prie Lenkijos, o Lietuva liko „nei karo, nei taikos“ situacijoje. Ar Lietuva nepralaimėjo neišnaudojusi visų federacijos idėjos su Lenkija galimybių, kad Rytų Europoje nebuvo įdiegtas Šveicarijoje pasiteisinęs kantonų principas? Tikėtina, kad kantoninė Lietuva būtų tapusi dviejų kalbinių nacionalizmų Šiaurės Airija, konflikto tarp dviejų tautinių grupių židiniu, tik ne religijos, o kalbos pagrindu. Neabejotina, kad lenkų ir lietuvių liberalai būtų sutarę, tačiau kaip būtų sugyvenę Vilniaus regione lenkų ir lietuvių nacionalizmai? Ar Varšuva nebūtų diktavusi Vilnijos kantoną (ar autonomijos) lenkams savo politikos? Ar lietuvių kalba būtų dominavusi, ar galėtų plėstis jos vartojimas, ar galėjo ji tapti bent lygiateise su lenkų kalba Vilnijoje? - tai svarbiausi klausimai, kankinę tautos lyderius. Liko ir teisinių kolizijų - Lenkijos ir Sovietų Rusijos siena pagal 1921 m. Rygos sutartį ėjo į rytus nuo Lietuvos-Sovietų Rusijos sienos, nubrėžtos pagal 1920 m. Maskvos taikos sutartį tarp Lietuvos ir Sovietų Rusijos. Pagal abiejų tų sutarčių punktus dėl Vilniaus turėjo susitarti Lietuva ir Lenkija. Maskva patvirtino, kad sutartis su Lietuva tebelieka galioti, kad Lietuva turi suverenias teises į Vilnių, kol neatsisakys savo suverenumo Lenkijos naudai.

Ambasadorių konferencijos 1923 m. kovo 15 d. sprendimą, paliekant istorinę Lietuvos sostinę Vilnių Lenkijai, savotiškai lėmė, praleidęs progą patylėti... E. Galvanauskas, nota pakvietęs nustatyti Lenkijos rytines sienas. Ambasadorių konferencija tai suprato kaip norėjo suprasti - neva Lietuva pati pageidauja Vilniaus priskyrimo Lenkijai, tad patvirtino Lenkijos sieną su Rusija pagal 1921 m. Rygos taikos sutartį ir naują demarkacijos liniją tarp Lietuvos ir Lenkijos (Vilnius liko pastarosios pusėje). Lenkijos nuostabai Lietuva kategoriškai atsisakė pripažinti šio sprendimo teisėtumą, o Lenkija ir Vakarų šalys suprato, kad Vilniaus klausimas išspręstas. Tai sukūrė nenusakomą įtampą pagal Lietuvos ir Lenkijos demarkacinę liniją, uždarė per ją bet kokį traukinių ar net pašto judėjimą keliolikai metų, o automobilių kelyje išaugo storoki berželiai... Tikriausiai Europoje tuo metu nebuvo priešiškesnių dviejų šalių kaip Lenkija ir Lietuva.

Lenkijos įvykdytas Vilniaus užėmimas galutinai nulėmė Lietuvos pasirinkimą tarp nacionalinio-etninio ir tradicinio, istorinio savo valstybingumo. Tebetvyranti įjungimo į Lenkiją grėsmė Lietuvos valstybei sukūrė apsupties mentalitetą, sustiprino lietuvių nacionalizmą, o jų politinėje sąmonėje antilenkiškumas iš politikos pamažu virto kone religija. Savigynos pozicija įtakos turėjo ir Lietuvos užsienio politikai. Tuo aspektu Lietuva iš esmės nesiskyrė nuo tuometinių Europos valstybių, nors lietuviškasis nacionalizmas nebuvo ekspansionistinis, o tik bandė atsisipirti kitų ekspansijoms.

